

מאפייני הפילנתרופיה בישראל במאה ה-21

מניעים וחסמים לנתינה, דילמות, אתגרים
וכיווני פעולה לעתיד

פרופ' הלל שמיד

פרסומי המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל:

- לא רק אהבת האדם: הפילנתרופיה בראי התיאוריה והמחקר - אבישג רודיך
- עסקים ופילנתרופיה חדשה בישראל: אתנוגרפיה של תורמים גדולים - ברוך שמעוני
- סקר עמדות הציבור הרחב ביחס לפילנתרופיה ופילנתרופים - הלל שמיד ואבישג רודיך
- קרנות יהודיות - ג'ף סלומון
- על פילנתרופיה ואפקטיביות - תחום החינוך בישראל - גדליה אורבך
- מהנדיב הידוע ועד הקרן החדשה לישראל: ערוצי תרומה לארץ ישראל ולמדינת ישראל משלהי התקופה העות'מאנית ועד היום - דבי חסקי-לוונטל ופולה קבלו
- פילנתרופית העלית בישראל: מאפיינים, מניעים ודפוסי תרומה - הלל שמיד, אבישג רודיך, בשיתוף חנה שאול בר-ניסים
- הקשר בין מימון ממשלתי למימון פרטי של מימון המגזר השלישי - אסנת חזן
- פעילות סגור של קרנות והשפעתן על מדיניות ציבורית-הנסיון האמריקאי - ג'ואל לי פליישמן
- הסיכה שצריכה לעצבן את הפיל: יחסי הגומלין בין קרנות פילנתרופיות לממשלה בפיתוח מיזמים חברתיים - מיכל אלמוג-בר ואסתר זיכלינסקי
- סקר קרנות פילנתרופיות וגופי מימון בישראל - נאוה ברנר, אסנת חזן, אבישג רודיך-כהן, הלל שמיד
- השפעות פסיכולוגיות על המוטיבציה לפעילות פילנתרופית: אפקט הקורבן המזוהה מקורותיו וגבולותיו - אילנה ריטוב, תהילה קוגוט
- על תרומות, הטבות מס ומה שביניהן: תרומות יחידים וחברות למלכ"רים, והשפעת מדיניות המס על תרומות אלה - אסנת חזן
- Explorations in Contemporary European Jewish Philanthropy - The Italian Case in Context
Luisa Levi D'Ancona

מאפייני הפילנתרופיה בישראל במאה ה-21: מניעים וחסמים לנתינה, דילמות, אתגרים וכיווני

פעולה לעתיד.

פרופ' הלל שמיד

מנהל המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים

א. כללי

מסמך זה מתאר ומנתח את מאפייניה של הפילנתרופיה בישראל במאה ה-21. המסמך מציג את היקף הנתינה, את המניעים לה, את הדילמות והחסמים בפניהם היא ניצבת וכן את האתגרים וכיווני הפעולה לעתיד.

הפילנתרופיה איננה תופעה חדשה בחברה היהודית המסורתית ובחברה הישראלית המתחדשת. הציווי המוסרי של הנתינה מופיע במקורות היהודים בהרחבה רבה וההתייחסות אליה קיבלה ביטויים ערכיים ופילוסופיים על ידי חכמי התורה, פילוסופים, אנשי דת, מנהיגים, חוקרים ומעצבי דעת קהל (חסקי וקבלו, 2009). הנתינה בחברה הישראלית, כמו גם בחברות מערביות אחרות, שינתה את פניה ואת מוסד הצדקה המסורתי ירשה הפילנתרופיה. זו מכוונת למטרות לאומיות וחברתיות רחבות, ועושה שימוש בכסף פרטי לקידום מטרות ציבוריות. זאת, במקום להתמקד בהקלת מצבו של פרט זה או אחר הנזקק לעזרה כספית, נפשית או לחמלה כדי להקל על מצוקתו (Payton & Moody, 2008).

מקובל לחשוב גם שהעשורים האחרונים עדים להתפתחותה של פילנתרופיה מסוג אחר בישראל. זו "הפילנתרופיה החדשה" עליה נמנים בעלי הון רב שעשו את הונם בתעשיות האלקטרוניקה, היי-טק ותעשיות מתקדמות אחרות (שמיד ורודיך, 2010). "הפילנתרופיה החדשה" מוגדרת כפילנתרופיה רציונאלית המונעת ממניעים שונים אך היא שקולה, זהירה, בודקת היטב את יעדי ותחומי התרומה ואיננה תורמת את כספה למטרות כלליות שאינן ייעודיות, ברורות ו"צבועות" (שמעוני, 2008; סילבר, 2008). זאת, בניגוד לפילנתרופיה המסורתית הנתפסת יותר כ"רומנטית", כציונית ולאומית שהפנתה את תרומתה למטרות חשובות ונעלות אך ללא בדיקה זהירה, איכותית וסמכותית של התרומה ותוצאותיה. בניגוד אליה מקובל לחשוב ש"הפילנתרופיה החדשה" היא ממוקדת מטרה המבקשת אף להיות מעורבת בתוכניות ובמיזמים החברתיים והאזרחיים להם תורמים הפילנתרופים. אלה, אשר קיבלו את חינוכם במערכות פרטיות ועיסקיות, מאמצים את הדפוס הניהולי העיסקי גם לניהול השקעותיהם (תרומתם) הפילנתרופיות. הם לא רק נותנים את כספם אלא מצפים להחזר על השקעתם במונחים חברתיים ובמידת ההשפעה שיש להשקעה על החברה בישראל, ובאופן ייחודי על אלה שהם נשוא ההשקעה- הלקוחות של המיזמים והתוכניות החברתיות. למרות התמורות האלה במאפייני הפילנתרופים הישראלים עדיין מחקרים מלמדים כי רק חלק קטן מהם (11%) תופסים עצמם כפילנתרופים מהזן החדש בעוד מרבית הפילנתרופים מזהים עם הפילנתרופיה המסורתית (שמיד ורודיך, 2009). זאת ועוד, היקפה של הפילנתרופיה בישראל איננו עובר מהפך משמעותי, אם כי גם בתחום זה חלו שינויים עליהם אני מבקש להצביע להלן.

ב. היקף הפילנתרופיה בישראל

נתונים השוואתיים שמפרסם "המרכז לחקר הפילנתרופיה" באוניברסיטה העברית מלמדים על גידול מסוים בתרומות של ישראלים (יחידים ותאגידים) אך לדעת חוקרי המרכז הגידול איננו משקף את הפוטנציאל לתרומות כספיות ולהתנדבות המצוי בחברה הישראלית. הימנותה של מדינת ישראל על מדינות ה-OECD והנתונים הכלכליים על מצב המשק מעידים על המצב הכלכלי האיתן של מדינת ישראל אשר עמדה בהצלחה מול גלי המשבר הכלכלי והפיננסי בשנים 2008-2009. אין בנתונים אלה להמעיט בחשיבות הפערים החברתיים הגדולים בישראל המעמידים אותה גבוה בסולם המדינות העשירות, במיוחד ארצות הברית, במדד אי השוויון החברתי.

על פי נתוני המרכז הפילנתרופיה הישראלית מהווה 0.74% מהתמ"ג בהשוואה ל- 2.1% בארצות הברית ו- 0.73% באנגליה. חלקה של הפילנתרופיה הישראלית (משקי בית ועסקים) גדל מ- 33% בשנת 2006 ל- 38% בשנת 2009, בעוד חלקה של הפילנתרופיה מחו"ל (בעיקר מארצות הברית) ירד מ- 67% בשנת 2006 ל- 62% בשנת 2009. מנקודת ראות זו ישראל היא בין היבואניות הגדולות ביותר של כספי פילנתרופיה מבין מדינות העולם, כאשר לתרומות שמקורן יהדות העולם יש השפעה רבה על הייזום וההפעלה של תוכניות חברתיות במציאות הישראלית. יחד עם זאת, יש לציין כי חלה ירידה משמעותית בתרומות מחו"ל בין השנים 2008 ו-2009. בעוד שחלקה של הפילנתרופיה מחו"ל בשנת 2008 היה 71% מכלל הפילנתרופיה הרי בשנת 2009 חלקה היה 62%. ירידה זו מוסברת בהשפעת המשבר הכלכלי והפיננסי על הפילנתרופים היהודים התורמים באופן קבוע למדינת ישראל אך יש לה גם הסברים אחרים. אלה קשורים לתמורות המתרחשות ביהדות העולם, במיוחד בארצות הברית, באשר למחויבות של הדור השני והשלישי של הבנים והבנות של התורמים המסורתיים, אשר מחויבותם כלפי ישראל נחלשת והם רואים עצמם תורמים ל"מטרות אוניברסאליות" כחלק מהיותם שייכים לחברה ולמדינה בה הם חיים ופועלים. זאת ועוד, כספים רבים שנתרמו מוקדשים למטרות של "תיקון עולם" הנתפסות על ידי התורמים כמטרות נעלות להן השפעה על ציבורים נרחבים שמקום מושבם איננו בהכרח מדינת ישראל. בנוסף, כספים רבים מופנים לחיזוק הקהילות ולהחזקת המנגנונים המופקדים על גיוס הכספים. לצד כל אלה קיימת הסברה כי המשבר הכלכלי והפיננסי של השנים 2008-2009 שימש נימוק טוב לחלק מהפילנתרופים היהודים המסורתיים להעריך מחדש את תרומותיהם, וכתוצאה מכך לשנות את האסטרטגיה, דרכי הפעולה והתחומים המועדפים להם לתרומה.

מנתוני המרכז עולה גם כי חלקה של הפילנתרופיה (מישראל ומחו"ל) במימון מוסדות ללא כוונת רווח נשאר יציב והוא עומד על 16 מיליארד ₪ כאשר היקף הפעילות הכספית של המלכ"רים לשנת 2010 נאמד בכ- 100 מיליארד ₪ (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2010). נתוני מס הכנסה על תרומות מיחידים ומעסקים מלמדים על גידול במספר התורמים (66.5% מכלל האוכלוסייה) ובגובה התרומה אך היקף התרומה הממוצעת נמוך יחסית בהשוואה למדינות מערביות אחרות (אחוז התורמים היחידים בארצות הברית הוא 70% ובהולנד 86%). נציין גם כי מספר התורמים המדווחים נמוך יחסית מפני שרבים מהתורמים אינם מדווחים לרשויות המס לקבלת הזיכוי המגיע להם עבור תרומתם. כמו כן, היקף התרומה, כפי שצוין, הוא נמוך וישנו פער בין הנתונים על הנתנה של היחידים והעסקים לבין הנתון על חלקה של הפילנתרופיה במימון הפעילות של הארגונים ללא כוונת רווח, אליהם מופנים התרומות הפילנתרופיות. מנתוני רשויות

המס על זיכוי על תרומות מיחידיים ועסקים נלמד על ירידה בסה"כ הזיכוי במיליוני שקלים בין השנים 2007 (243.180 מלש"ח) ל- 2008 (192.273 מלש"ח).

15% בלבד מאזרחי ישראל משתתפים בפעילות התנדבותית בהשוואה ל- 50% שעורי התנדבות באנגליה ובקנדה ו- 30% באוסטרליה, הולנד וגרמניה. רק 9% מהתאגידים תורמים לקהילה במסגרת מה שמכונה "Corporate Social Responsibility" (בר- צורי, 2008), ותרומתם הסתכמה ב-1.1 מיליארד ₪ בשנת 2006.

הוצאות הפילנתרופיה המוסדית בישראל לשנת 2006 מהוות 1.03 מהתמ"ג ו- 2.38% מהוצאות הממשלה. מתוכן העברות כספיות שניתנו על ידי מוסדות פילנתרופיה עמדו על 5.1% מיליארד ₪ שהיוו 0.8% מהתמ"ג (ברנר ואחרים, 2010).

למרות כל המוצג לעיל מורגש היעדרו של בסיס נתונים מרכזי המאגם את המידע הזורם אל ומהרשויות השונות על היקף הנתינה בישראל. ניסיונות ראשונים להקמתו של מרשם כזה נעשים על ידי "המרכז לחקר הפילנתרופיה" בשיתוף פעולה עם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ארגון "שיתופים" לקידום החברה בישראל וארגונים אחרים. הנושא הועלה לדיון במסגרת "השולחן העגול הממשק"י" בישיבתו ביום 1.3.11 וראש הממשלה הנחה את הנוכחים במפגש להגיש הצעה מגובשת לבדיקת הנושא לקראת המפגש הבא של "השולחן". יש לקוות שהנחייתו של ראש הממשלה לעוסקים במלאכה תביא להקמת המרשם שיש לו חשיבות רבה בהתחקות ובמעקב השיטתי אחר המגמות המתפתחות בשדה הפילנתרופי בישראל. מרשם כזה עשוי גם לסייע לקובעי המדיניות לגבש מדיניות ועמדות ברורות יותר כלפי הפילנתרופיה הישראלית ויחסייה עם הממשלה והחברה האזרחית. המרשם גם יכול לספק מידע על הפוטנציאל לנתינה על ידי יחידיים וארגונים שהמניעים שלהם לנתינה יכולים להיות מתועלים לעשייה פילנתרופית משמעותית יותר, ואילו החסמים לנתינה יכולים למנוע את התפתחותה של הפילנתרופיה דווקא בעידן של צמיחה כלכלית בישראל. לדיון במניעים ובחסמים אני מקדיש את הפרק הבא.

ג. מניעים וחסמים לנתינה בקרב הציבור בישראל

חקר המניעים לנתינה בעולם ובישראל תפס תאוצה בשנים האחרונות וממצאי המחקרים התפרסמו במקומות שונים. לעומת זאת, חקר החסמים לנתינה לעומת זאת קיבל פחות מדי תשומת לב אמפירית במיוחד בישראל. על כן אסקור בקצרה את הידוע לנו על המניעים לנתינה ונתרכז יותר בתיאור החסמים, שכן לסילוקם יש פוטנציאל להגברת הפעילות הפילנתרופית ולגידול בנתינה (Noonan & Payton, 1988; Schervish, Havens & O'herily, 2001; Rosqueta, 2008; Bekkers & Wiepking, 2007).

באשר למניעים- שמעוני (2008) ניתח את המניעים של נדבנים גדולים בישראל לתרומה וזיהה חמישה מניעים עיקריים: הזדהות קולקטיבית ופטריוטית; מיסוי ומיצוב עסקי; הרצון להחזיר לחברה שרכשו בה את הכשרתם וצברו בה את הונם; לחץ של עמיתים בסביבה החברתית הלא-פורמאלית וניסיון להדמות להם; וחיפוש אחר משמעות וסיפוק פנימי.

שמיד ורודיק (2009), בחנו את המניעים לתרומה בקרב בעלי הון ניכר המשתייכים לעשירון העליון ועוסקים בנתינה לארגונים ישראלים. הם זיהו שבעה מניעים: מסורת משפחתית של תרומה ונתינה; שינוי בנסיבות החיים או אירוע מכונן המוביל לפעילות פילנתרופית; תחושת אחריות של התורם לסביבתו; תחושת סיפוק והנאה מהנתינה; הצורך במעורבות חברתית; תחושת שייכות לקהילה; והרצון לקדם נושאים מסוימים.

לעומתם, שי ועמיתיו (1999), בחנו את המניעים לפעילות פילנתרופית דווקא בקרב אזרחים אשר אינם משתייכים לעשירונים העליונים של החברה הישראלית. הממצא הבולט ביותר של מחקרם הוא מרכזיותו של משתנה הדתיות כקשור להתנהגות פילנתרופית. לדוגמה, בקרב החרדים יש נטייה גדולה יותר לתרום ותרומתם הממוצעת גבוהה יותר מאוכלוסיות אחרות בחברה. כמו כן, הם גילו כי האוכלוסייה היהודית נוטה לתרום בשיעור גבוה יותר מהאוכלוסייה הערבית. גם כן, לוינסון וגדרון (2007) גילו כי התרומות נובעות לרוב ממניעים אישיים הקשורים לתחושת מצווה דתית. יתרה מזאת, חלק ניכר מהתורמים במחקר זה העידו כי הם תורמים את כספם ורכושם מכיוון שפונים אליהם בבקשה לתרום.

זיידאן (2005), בחן את מאפייני ודפוסי הנתינה בחברה הערבית-פלסטינית בישראל. הממצאים גילו כי גם להתפתחויות פוליטיות יש השפעה על מניעים לתרומה ועל עלייה בשיעור התרומות. דוגמה לכך היא 'אינתיפאדת אל-אקצא' והעימותים בין ישראל לפלסטינים בגדה המערבית בין השנים 2001-2002 אשר השפיעו בצורה ניכרת על העלייה בשיעור התרומות בחברה הערבית-פלסטינית, בהשוואה לשנים שקדמו לאירועים.

סילבר (2008), סבורה כי החל מאמצע שנות ה-90 חלה עלייה ניכרת בנכונותם של הישראלים לתרום: כתורמים פרטיים, כקרנות פילנתרופיות, כעסקים פרטיים וכתאגידים ציבוריים. היא מצביעה על שינויים משמעותיים בתרבות הנתינה בישראל ומציעה הסברים לתופעה הנעוצים בתמורות הדרמטיות שעברה החברה הישראלית בעשורים אלה: הצטמקות מדינת הרווחה הישראלית, התפשטות האידיאולוגיה הניאו-ליברלית, עלייה חדה בפערים החברתיים וריבוי העמותות וארגוני המגזר השלישי. לטענתה, תמורות אלה חשפו את האזרחים הישראלים לחשיבותה של הפילנתרופיה.

באשר לחסמים- סקר שנערך ב"מרכז לחקר הפילנתרופיה" בחן את החסמים לנתינה בקרב הציבור בישראל. הסקר התבסס על ראיונות עם תורמים המעורבים בנתינה אשר הגיעו לתובנות חשובות באשר להתמודדות עם סילוק החסמים כתנאי להגברת הנתינה. את החסמים עצמם ניתן למיין למספר סוגים.

חסמים ארגוניים:

ראשית, היעדר פרקטיקת גיוס משאבים משוכללת לגיוס תרומות בארגונים. גיוס תרומות יעיל ומקצועי משפיע על היקף התרומות ועל תדירותן, כאשר תרומות רבות ניתנות בעקבות מאמצי גיוס מוצלחים רבים מהארגונים ללא כוונת ריווח הם חסרי הכשרה ומיומנויות מתאימות הדרושות לעבודה מול תורמים, אינם מבינים את מניעהם ואינם מכירים מספיק את דרכי עבודתם. התוצאה היא התעלמות של התורמים הפוטנציאליים מארגונים המגלים חוסר מקצועיות בהתנהלות שלהם עמם. לחלופין פניות רבות ולא מקצועיות לתורמים מרחיקים אף הם את התורמים מגופים אלה (Bekkers & Wiepking, 2007).

חסם שני קשור לדימוי הציבורי השלילי של העמותות בישראל המרחיק תורמים רבים מהנתינה הכספית וההתנדבות במסגרות אלו. מקרים של שחיתות ציבורית שנחשפו בעמותות במהלך השנים האחרונות, דיווחים על שכר מנהלי עמותות גבוה ביחס למחזור הכספים שלהם וכן פערי השכר ביניהם לבין העובדים המקצועיים והמינהלים, יצרו דימוי שלילי לעמותות בקרב תורמים רבים, יחידים ועסקים.

חסם שלישי מקורו בקושי בהערכה ובמדידה של תוצאות התרומות והפעילות הפילנתרופית. כאמור מרבית התרומות מועברות לארגונים ללא כוונת ריווח אשר הגדרת המטרות שלהם היא עמומה, אמורפית, מנוסחת במונחים כלליים ללא הצבת יעדים ברורים הניתנים לכימות ולמדידה. בנוסף, קשה מאד להגיע לקונצנזוס על המטרות שכן הן מושפעות מהלחצים המופעלים על ידי קבוצות אינטרס שונות המבקשות להפיק את המירב מהארגונים. התוצאה היא מאבק בין קבוצות האינטרס וקואליציות ארגוניות המרחיק את הארגונים מהשגת המטרות לשם השגתן הם הוקמו. במצב זה מתקשים התורמים לגלות רוח של נתינה והתנדבות.

רביעית, כמוצג בראשיתו של מסמך זה אנו עדים בעשורים האחרונים להופעת "הפילנתרופים החדשים" בשדה הפילנתרופיה בישראל. פילנתרופים אלה אינם רק תורמים בדרך אחרת אלא מבקשים ליישם את "הפילנתרופיה המעורבת והמתערבת" (בר וזיכלינסקי, 2010). התורמים האלה מעוניינים בשליטה רבה יותר על יעדי ותחומי התרומה ובמעורבות גדולה יותר בעיצוב המדיניות, האסטרטגיה הארגונית ודרכי הפעולה. לעומת זאת, הארגונים מעוניינים בתרומה אך פחות במעורבות הפעילה של התורמים. התוצאה היא מתח מובנה בין ציפיות התורמים והארגונים והעדר בסיס פעולה משותף.

לבסוף, יחסי התורמים והממשלה מהווים אף הם מקור לחוסר נכונות לנתינה. מחקרים מלמדים על הפערים בתפישות ובדרכי העבודה בין התורמים הבאים מהעולם העיסקי, היזמי, המוכווני מטרות לבין סוכנויות הממשלה השמרניות והבירוקרטיות החוששות משינויים ואיומים חיצוניים בדמותם של פילנתרופים המבקשים לקדם תוכניות חברתיות בדרך יעילה, קצרה ואפקטיבית. לצד מיזמים שהוגדרו כהצלחה בשיתוף פעולה בין יזמים פרטיים לבין הממשלה (פרויקט "אבני ראשה" בחינוך) ישנם מקרים של תוכניות רבות אשר לא התממשו מסיבות שונות הקשורות ליחסים בין הפילנתרופים לממשלה. ("מיזם יניב" לילדים ובני נוער בסיכון).

חסמים אישיים:

החסם הראשון הוא העדר חינוך לנתינה. ממצאי מחקרים מלמדים כי מסורת משפחתית של נתינה וחינוך לנתינה במסגרת זו ובמסגרות חינוכיות פורמאליות ולא פורמאליות מגבירות את הנתינה וההתנדבות. בישראל אין תוכניות חינוכיות מובנות במסגרות אלו לנתינה ולעידוד ההתנדבות והמעורבות האזרחית. זו הופכת להיות נחלתם של מעטים "המשוגעים לדבר" אך אין הם סוחפים עמם את ההמונים להתמודדות מאורגנת עם האתגרים והסיכונים הניצבים בפני החברה הישראלית.

החסם השני קשור לתחושת השבר האישי באשר לאחריות ולמחויבות המדינה כלפי אזרחיה. מושג האחריות הקולקטיבית ואחריות המדינה התערער בעשורים האחרונים לאור המגמה של הפרטת השירותים הציבוריים במיוחד השירותים החברתיים ושירותי הרווחה. ההפרטה חשפה קהלים רבים למציאות חדשה בה מסופקים השירותים על ידי ארגונים פרטיים למטרת רווח המעמידים את רווחיהם בראש סדר העדיפויות שלהם ואילו רווחת לקוחותיהם ואיכות חייהם פחות חשובה להם. על רקע זה מתערערת גם מחויבותו של האזרח כלפי המדינה ומוסדותיה, ביניהם גם הרצון לתת, לתרום מכספו ולהתנדב לטובת הכלל (שמיד, 2009).

שלישית, "האזרח הישראלי הממוצע" חש שיש לו התחייבויות רבות כלפי המדינה. השירות בצבא סדיר ומילואים לאורך שנים רבות, תשלומי המסים הגבוהים יחסית בהשוואה למדיניות מערביות רבות, הקושי ברכישת דירות על ידי זוגות צעירים, שינוי תנאי המשכנתאות וההתחייבות ארוכת הטווח בגין לקיחתה- כל אלה מונעים מהאזרח לתרום לטובת הכלל.

בנוסף, תחושת הקולקטיב שליוותה שנים רבות את החברה הישראלית פינתה את מקומה לרמה גבוהה של אינדיווידואליזם, אגוצנטריות, חומרנות וצרכנות. האזרח הישראלי כיום ממוקד יותר בקידום המטרות האישיות שלו ושל בני משפחתו ופחות מתעניין במטרות ובצרכים חברתיים ולאומיים. המצב הכלכלי הטוב במדינה מתבטא אף בהוצאה הגדילה לנפש המיועדת לשיפור רמת החיים של הפרט ומשפחתו. במצב זה יש פחות מוטיבציה לנתינה ולהתחלקות עם האחרים, למעט במצבי חירום, מלחמה וסכנה אישית ולאומית בהם אנו עדים לגילוי נתינה והתנדבות, כצו השעה. ההרגשה בקרב רבים היא שזהו תפקיד הממשלה לדאוג לצרכים של האוכלוסיות החלשות ולא לבוא בדרישות נוספות למשלם המסים הממלא את חובותיו כלפי המדינה (שמיד ורודיך, 2008).

תחושה זו קיימת בעיקר בקרב מעמד הביניים בישראל הנשחק ואף נעלם לדעת רבים. העמדה הציבורית הרווחת כלפי מעמד הביניים רואה בו מעמד הנושא במרבית הנטל בחברה באופן לא שיוויוני ביחס לשכבות האחרות. לימור (2009), מוסיף בהקשר זה כי מגמות חברתיות וכלכליות אשר התרחשו בשלושת העשורים האחרונים כגון: נסיגת מדינת הרווחה והפרטה, שחקו את מעמד הביניים ודחקו אותו לעשירונים הנמוכים יותר. לאור זאת, מעמד הביניים נמנע פעמים רבות לתרום ובשנים האחרונות אף הקטין עוד יותר את סכומי הנתינה שלו.

זאת ועוד, למרות ש- 30% מאוכלוסיית המדינה נמצאת מתחת לקו העוני אע"ז ואומר כי חלק גדול בציבור הישראלי מטיל ספק בהגדרות העוני ובמצבם של אלה המוגדרים כעניים, למעט אותן קואליציות חברתיות המבקשות להעלות את נושא העוני לסדר היום החברתי. בהעדר אמפתיה ורגישות למצבם של העניים בקרב שכבות חברתיות רבות הסבורות גם כי זה תפקיד המדינה לפתור את בעיתם, קיימת אף חוסר נכונות לתרומה ולתמיכה באלה הנדרשים לה.

לבסוף, עמדה חשדנית, צינית וספקנית של כ- 67% מהאוכלוסייה כלפי הפילנתרופים והנתינה שלהם (שמיד ורודיך, 2008). למרות החשיבות שהציבור הישראלי רואה במעשה הפילנתרופי הוא חשדן כלפי המניעים של התורמים הגדולים העושים זאת, בתפישתו, מתוך שיקולים של צבירת כח ויצירת קשרים הדוקים עם השלטון אשר תמורת התרומה ייטיב עם התורמים. חלקים גדולים בציבור הישראלי אינם תופשים את התרומה כניתנת ממניעים טהורים ואמיתיים. עמדה זו מחלישה את הנכונות של הפילנתרופים לנתינה ולטובתן של תוכניות חברתיות ולאומיות.

חסמים אלה ואחרים הם מקור לדאגה בקרב אלה המאמינים עדיין כי לפילנתרופיה שליחות ותפקיד בחברה הישראלית, לא כתחליף לממשלה אלא כמשלימה ומוסיפה לה. לחלופין היא גם זו המתמרצת, הדוחפת והמניעה אותה לפעילויות אשר יש בכוחן לקדם מיזמים ורעיונות יצירתיים וחדשנים רבים בחברה הישראלית. כדי להתגבר על החסמים יש צורך לנקוט במספר פעולות שהשילוב והתיאום ביניהם יכול לתרום לקידומה של הפילנתרופיה בישראל. אלה יפורטו בהמשך.

ד. דילמות מוסריות וערכיות של הפילנתרופיה

הפילנתרופיה בישראל ניצבת בפני דילמות מוסריות וערכיות בפניהן ניצבות פילנתרופיות במדינות מערביות שונות. (ארצות הברית, קנדה, אנגליה, אוסטרליה). בין הדילמות האלו נציין את הבאות:

ראשית, סוגיית הלגיטימציה לזמות ולפעילות הפילנתרופית. במהותה הפילנתרופיה מתבססת על כסף פרטי המופנה להתערבות במרחב הציבורי במטרה להשפיע עליו. השאלה היא מהי זכותו המוסרית של התורם הפרטי להשפיע על הזירה הציבורית שהוא איננו חלק ממנה.

בהעדר לגיטימציה להתערבות ערכית ומטריאלית זו המכוונת לתרום ל"טוב הציבורי", הבסיס הלגיטימי של הפילנתרופיה הוא צר. היא צפויה להיתקל בקשיים ובהתנגדויות מצד גורמים ממשלתיים המפרשים את התערבות הפילנתרופיה ככניסה לתחומים ולנושאים שהם באחריותה הבלעדית של הממשלה. כדי להתמודד עם סוגיה זו על הפילנתרופיה להבהיר את יחסיה עם הממשלה, להציב גבולות ולקבוע חלוקת עבודה והסדרים של תיאום ושיתוף פעולה (Frumkin, 2006).

שנית, הפילנתרופיה מעודדת במידה רבה את הדיפרנציאציה, סגמנטציה, סקטוריאליזם ויצירת פערים בחברה הישראלית. למרות שאחת מהנחות היסוד של הפילנתרופיה שהיא תורמת לחלוקה מחדש של המשאבים הלאומיים באמצעות תמיכה כספית באוכלוסיות נזקקות (Prewitt, 2006; Wolpert, 2006), בפועל התערבותה היא סלקטיבית ותורמת להגדלת פערים בין שכבות אוכלוסייה שונות. העובדה שהתורם מעדיף לתמוך באוכלוסיה אחת או בתחום מוגדר אחד פירושו של דבר שהתחום האחר או אוכלוסיית הנזקקים האחרת יוצאת נפגעת וצרכיה בלתי מסופקים. גם להיבט זה צריכה הפילנתרופיה להתייחס ולאמץ את המדיניות והאסטרטגיה הנכונה בבחירת המיזמים והתוכניות החברתיות כך שהפערים יצטמצמו ולא יורחבו. ביטוי לכך אנו גם מוצאים בעובדה שמרבית ההשקעות הפילנתרופיות מتركזות במרכז הארץ ורק מיעוטן בפריפריה הסובלת גם במקרה זה מאפליה ומהעדר משאבים מספיקים לפיתוח (ברנר ואחרים, 2010).

שלישית, לדיווחיות (accountability) על המעשה הפילנתרופי יש חשיבות רבה בהרחבת הלגיטימציה הפורמאלית-ממסדית והלא פורמאלית-הציבור בישראל. גם הממסד הרשמי וגם הציבור בישראל אמביוולנטי ביחס שלו לפילנתרופיה. לצד ההכרה בחשיבות התרומה עדיין הממסד הממשלתי לא מצא את הדרכים המתאימות לעבוד עם הפילנתרופיה. בעיני חלק ממנהיגי הפילנתרופיה מאיימת על התהליך הדמוקרטי בעצם התערבותה במרחב הציבורי והניסיון שלה להכניס נורמות וסטנדרטים של עבודה הלקוחים מהעולם העסקי הזרים לממסד הממשלתי (שמיד ורודיך, 2009; שמעוני, 2007; Hess, 2005). סכנה טמונה גם בכוח הרב של הפילנתרופיה אל מול הארגונים הנתרמים. המשאבים של הפילנתרופיה ומולם הארגונים ללא כוונת ריווח, המשוועים למקורות מימון, יוצרים חוסר איזון במערכת היחסים שבין תורם לנתרם המציב את הפילנתרופיה לעתים בעמדה של דוגמטיות מוסרית, כפיית עמדותיה על הסביבה, פטרונות והתעלמות מהצרכים האמיתיים של הארגונים ולקוחותיהם.

דרך אחת להתגבר על החששות האלה היא הצגת השקיפות של הנתינה הפילנתרופית ותרומתה לחברה ולמדינה. הדרך האחרת היא יישום עקרון הדיווחיות כלפי מוסדות המדינה, הארגונים הנתרמים והלקוחות-האזרחים הצריכים להיות הנהנים העיקרים מהתרומה.

רביעית, החשיבות של הפילנתרופיה איננה בהיקף הנתינה אלא בהשפעה ובאימפקט שהיא יוצרת בסביבות בהן היא פועלת. מחקרים שבחנו נושא זה מגלים שמידת האפקטיביות של הפעילות הפילנתרופית והישגיה שנויים במחלוקת, למרות שניתן להצביע על הצלחות רבות שלה בייזום ובפיתוח רעיונות יצירתיים וחדשניים. יש הטוענים שלפילנתרופיה תרומה שולית לצמצום אי השוויון והחלוקה מחדש של המשאבים הלאומיים (Wolpert, 2006). קרנות לא חוללו את השינויים שהן זוקפות לזכותן והאפקטיביות שלהן מוטלת בספק. הערך המוסף של תרומתן

לאזרחים בתמורה להטבות המס שהן מקבלות איננו ברור וקשה למדידה ולהערכה. למרות השאיפות היזמיות והחדשניות של התורמים, המשאבים שתורמת הפילנתרופיה מוגבלים ואין הם מחוללים שינוי משמעותי או נותנים מענה לבעיות יסוד של החברה המודרנית (Frumkim, 2006; Prewitt, 2006).

הדילמות האלו הן משמעותיות בהבנת התהליך הפילנתרופי והתעלמות מהתמודדות עמן מעלה שאלות על תרומת הפילנתרופיה וחשיבותה בחברה המודרנית. במטרה למצוא מענים לדילמות אלו ולהתגבר על החסמים לנתינה על הפילנתרופיה לפעול יחד עם הממשלה והארגונים האזרחיים במספר מישורים המפורטים להלן.

האתגרים וכיווני פעולה לעתיד

האתגרים הניצבים בפני החברה בישראל הם רבים אך גם בפני הפילנתרופיה "הותיקה-המסורתית" ו"החדשה". בהנחה שהמסד הממשלתי מחד והציבור בישראל מאידך, מכיר בחשיבות התרומה על מרכיביה השונים – כסף וזמן, יש לפעול במספר מישורים אשר לשילוב והתיאום ביניהם יש את הפוטנציאל להגברת הפעילות הפילנתרופית בישראל.

ראשית, יש לפתח תרבות של נתינה והתנדבות בישראל. בתרבות של נתינה הכוונה היא ליצור את הגירויים המתאימים בקרב בעלי הון ניכר ובקרב כל האזרחים לתרומה נדיבה שאיננה מהווה תחליף למחויבות ולאחריות הממשלה לאזרחיה. מהמחקרים למדנו על המניעים של התורמים וביניהם המניע של החזרת תרומה לחברה אשר איפשרה לבעל ההון לעשות את הונו ורכושו. לצד המניעים האישיים קיימת תחושת אחריות ומחויבות של תורמים לנתינה ותחושת אחריות זו חייבת שתוטמע בקרב הציבור הרחב שהרי "ישראל ערבים זה לזה" ולא רק בשעת מצוקה ועתות חירום. יצירת תרבות של נתינה משמעותה חינוך של הדור הצעיר לנתינה ולהתנדבות. החינוך לנתינה צריך להתחיל בגיל צעיר במסגרת בית הספר ובמסגרות הלא פורמאליות בהן אנו פוגשים את בני הנוער. אמנם אנו עדים לגילויים מרגשים של מסגרות התנדבותיות של אנשים צעירים המתגייסים לקידום מטרות חברתיות, שינוי חברתי וצדק חברתי אך הן מצומצמות למדי. רבים מאתנו חיים בתחושה של "מגיע לנו" ושכן אנו משלמים מסים (ברובנו), משרתים בצבא וממלאים חובות אזרחיות רבות אחרות. את תחושת "המגיע לנו" צריך להמיר בתחושת המחויבות לנתינה לזולת ולקבוצות חלשות בחברה הישראלית שאינן נהנות מהעושר המצוי בה.

שנית, אין די בעיצובה ובגיבושה של תרבות נתינה אם אין מדיניות ממשלתית המעודדת נתינה. גם בהקשר זה אנו יודעים ממחקרים ששיקולי מס משפיעים בצורה מוגבלת למדי על הנכונות לנתינה ותרומה. יחד עם זאת, אין להתעלם מהצורך במדיניות ממשלתית מערכתית המעודדת את הנתינה הרואה בפילנתרופיה אמצעי חשוב להנעת מהלכים משמעותיים בחברה הישראלית. צעדים אלה נדונו בהרחבה במסגרת "השולחן העגול הממשקי" בשיבתו ביום 1.3.11. יש לקוות שההצעות שגובשו על ידי מינהל הכנסות המדינה ורשות המסים בדבר שינוי הרצפה והתקרה של התרומות הזכאיות לקבלת זיכוי ממס, של הסדר "זיכוי ממס באמצעות המעביד" אשר יורחב למקומות עבודה שבהם יש 50 עובדים ומעלה, וכן הוספת מטרות כמטרות ציבוריות של מוסדות ציבור שיאפשרו הכרה לפי סעיף 46 יהפכו להחלטות אופרטיביות אשר ישפיעו על הנכונות לנתינה.

שלישית, חשוב שהנתינה תעשה בצנעה ולא מתוך תחושת פטרונוג', אדנות וסמכות. אומנות הנתינה מאפשרת לתורם לבטא את הערכים האישיים שלו אך נתינה מתוך תחושת פטרונוג המכוונת ליצירת תלות של המקבל בנותן גורמת לריחוק ולניכור ואיננה מאפשרת שיח בריא ויחסי חליפין הוגנים בין הנותן והמקבל. כאן נאמנה עלינו קביעתו של הרמב"ם שהדרגה הנעלה ביותר של הנתינה היא התרומה המביאה לעצמאות כלכלית של הנתרם. מטרתנו היא ליצור חברה בריאה וחזקה יותר ולפילנתרופיה תפקיד מרכזי בה לצידה של הממשלה והחברה האזרחית.

רביעית, יש לפעול לשינוי עמדותיו של רוב הציבור הישראלי כלפי הפילנתרופיה והפילנתרופים. למרות ההכרה בחשיבות הפילנתרופיה עדיין, כאמור לעיל, מרבית הציבור ציני ומנוכר כלפי הפילנתרופים וחושד במניעים הלא כשרים לנתינה. רבים מאיתנו מזהים את הנתינה כאמצעי לקידום האינטרסים של בעלי ההון, הקשר שלהם לשלטון והרצון להשיג יותר כח ושליטה אשר תאפשר להם להרחיב את מעגל העסקים שלהם את רווחיהם, שלא לדבר על תשלומי שכר דמיוניים. יחס זה איננו מעודד את הפילנתרופים שכן גם הם מחפשים את ההכרה וההוקרה למעשיהם הן ברמה האישית והן ברמה הציבורית. חשוב שתהיה בקורת אך לצידה חייבת שתהיה הבנה טובה והכרה עמוקה יותר ולא מתוך התרפסות בפני בעלי ההון, בחשיבות התרומה הפילנתרופית לפיתוח תוכניות ומיזמים חברתיים שהממשלה לבדה איננה יכולה להוציאם לפועל.

חמישית, על החברה בישראל להיות מודעת לתמורות בקרב יהדות העולם ובעמדות שלה כלפי המדינה והחברה בישראל. תמורות אלו מתבטאות בהחלשת המחויבות של חוגים נרחבים בקרב הקהילות כלפי המעשה הציוני וכלפי הכלכלה הישראלית המוצגת כחזקה ואיתנה. להחלשת המחויבות יש השלכות על היקף התרומה מחו"ל המתבטאת אף בנתונים שהוצגו בנייר עמדה זה. כדי לשמור לפחות על אותה רמת נתינה יש לפעול במספר מישורים שהחשובים בהם הוא חיזוק הזהות היהודית בקרב בני הדור השני והשלישי והגברת מחויבותם למדינה היהודית ולחברה הישראלית המתמודדת עם אתגרים מורכבים למדי. אין גם להרפות מעידוד החברה בישראל לנתינה ותמרוץ בעלי ההון להגביר את נתינתם, שכן "צדקה מתחילה בבית" וככל שהיא מתיישמת כן יהיה קל ונוח יותר לפנות ליהדות העולם להמשיך ולתרום כפי שנהגה במשך דורות רבים.

ששית, על הפילנתרופיה הישראלית לחשוב מחדש על אפיקי ההשקעה, התרומה ובחירת התחומים המועדפים לתרומה. אלה הם בעיקר, על פי המחקרים, תחומי החינוך, הרווחה והבריאות. (שמיד ורודיך, 2010). תחומים אלה עם כל חשיבותם צריכים להיות ממומנים על ידי המימון הציבורי וזו צריכה להיות אחריותה הבלעדית של הממשלה לכיסוי ההוצאות והצרכים של האזרחים הנזקקים לשירותים אלה. במקרים אלה הפילנתרופיה איננה צריכה לעשות את העבודה של הממשלה ולשמש לה עלה תאנה המכסה על מחדליה וחוסר המעש שלה הנובע, בין היתר, ממדיניות ההפרטה והנהגת מודלים של שווקים קפיטליסטים שאינם מתאימים למציאות הישראלית. אין ספק שתרומת פילנתרופים יכולה לסייע במקרים אלה, במיוחד תרומתן של קרנות בתחום אספקת מזון בימי חג ומועד אך הן אינן צריכות להחליף את הממשלה. המחזה המתגלה לנגד עינינו בעת חלוקת המזון לנצרכים הוא מביש ואין לו מקום במדינה אשר כלכלתה חזקה, איתנה ויציבה. על הפילנתרופיה בישראל מוטלים מספר תפקידים. את חלקה היא כבר ממלאת ביצירת תוכניות ומיזמים חברתיים, חדשניים ויצירתיים. בנוסף יש חשיבות רבה להפניית התרומות לפעילויות בהן איננו מוצאים מספיק את הפילנתרופיה הישראלית. תחומים אלה הם תחומי הסינגור, הבטחה וקידום זכויות, צדק חברתי, שינוי חברתי וחיזוק השיח הדמוקרטי בישראל. אנו מוצאים פחות מדי את הפילנתרופיה בתחומים אלה שחלקם הגדול

נתמך על ידי כסף ממשלתי היוצר תלות של הארגונים בממשלה והמעקר את הפעילות האזרחית של הארגונים שנועדו לקדם אותה (שמיד ואחרים, 2008). התמיכה של הפילנתרופיה בארגונים האזרחיים יכולה לשחרר אותם מהתלות במקור מימון ממסדי ולאפשר להם פעילות עצמאית התורמת לפלורליזם חברתי, רעיוני וערכי שהחברה בישראל זקוקה לו. שילוב הידיים בין הפילנתרופיה והארגונים לשינוי חברתי ולהבטחת זכויות אזרח יכול להוות משקל נגד לבירוקרטיה הממשלתית המחניקה לעיתים קרובות יוזמות חברתיות ואזרחיות היכולות לתרום לשיפור רווחת האזרחים ואיכות חייהם.

למרות כל האמור לעיל בדבר הצורך בנקיטת צעדים לחיזוקה של הפילנתרופיה הישראלית, הנחת העבודה של כותב מסמך זה היא, שהעלייה בהיקף התרומה הפילנתרופית תהיה מתונה למדי בשנים הבאות. קביעה זו מתבססת על המציאות הפילנתרופית בארצות הברית ובאנגליה בהן היא מפותחת יותר מאשר בישראל והמגלה יציבות בהיקף הנתינה ללא תמורות משמעותיות בהיקפה. (Cowley et al., 2010; The 2010 Study of High Net Worth Philanthropy, The)
(Center on Philanthropy at Indiana University).

ביבליוגרפיה

- אלמוג- בר, מ., זיכלינסקי, א. (2010). "זו אמורה היתה להיות שותפות"- יחסי הגומלין בין קרנות פילנתרופיות לממשלה במיזם יניב. ביטחון סוציאלי, 83, 161-194.
- בר- צורי, ר. (2008). אחריות חברתית ומעורבות עסקית בקהילה. מינהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.
- ברנר, נ., חזן, א., רודיך-כהן, א., שמיד, ה. (2010). סקר קרנות פילנתרופיות וגופי מימון בישראל. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמרכז לחקר הפילנתרופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010). הכנסות והוצאות מלכרים 2006-2009. הודעה לעיתונות מיום 23.5.2010.
- זיידאן, א. (2005). התנדבות, תרומות ועמדות כלפי ארגוני החברה הערבית- פלסטינית בישראל- בחינה מחודשת. הוצאת המרכז לחקר המגזר השלישי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- חסקי- לוונטל, ד., קבלו, פ. (2009). מהנדיב הידוע ועד הקרן החדשה לישראל. ירושלים: המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- כץ, ח., לוינסון, א., גדרון, ב. (2007). פילנתרופיה בישראל, 2006: דפוסי התנדבות ותרומה של הציבור. הוצאת המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- סילבר, א. (2008). עידן הפילנתרופים: המקרה הישראלי. חברה אזרחית ומיגזר שלישי בישראל, ב(1), 9-32.
- שי, ש., לזר, א., דוכין, ר., גדרון, ב. (1999). פילנתרופיה בישראל: דפוסי תרומה והתנדבות של הציבור. הוצאת המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- שמיד, ה., רודיך, א. (2008). סקר עמדות הציבור הרחב ביחס לפילנתרופיה ופילנתרופים. ירושלים, המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שמיד, ה., אלמוג- בר, מ., ניראל, ר. (2008). פעילות סינגור פוליטי של ארגונים לא כוונת ריווח המספקים שירותים חברתיים. ביטחון סוציאלי, 78, 11-37.
- שמיד, ה. (2009). התמורות בסביבה הפוליטית, הכלכלית והחברתית והשפעתן על הזהות הארגונית של המרכז הקהילתי. בתוך לביא. צ. (עורך) להיות שייך. ירושלים, הוצאת החברה למתנ"סים, 32-68.

שמיד, ה., רוידך, א. (2010). פילנתרופית העלית בישראל: מאפיינים, מניעים ודפוסי תרומה. ביטחון סוציאלי, 83, 225-261.

שמעוני, ב. (2008). עסקים ופילנתרופיה חדשה בישראל- אתנוגרפיה של תורמים גדולים. ירושלים, המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית.

שמעוני, ב. (2010). "מה המדינה מצפה מעצמה?" פילנתרופיה חדשה וממשלה בישראל: נקודת המבט של תורמים גדולים מהמגזר העסקי. ביטחון סוציאלי, 83, 137-160.

Bekkers, R; & Wiepking, P. (2007). Generosity and Philanthropy. A Literature Review. Working Paper Series. Retrieved May 1st http://papers.ssrn.com/so13papers.cfm?abstract_id=1015507.

Cowley. E., Smith, S., Mckenzie, T., & Phoroah (2010). The New State of Donation: Three Decades of Household Giving to Charity 1978-2008. Cass Business School and the University of Bristol.

Frumkin, P. (2006). Strategic giving: The Art and Science of Philanthropy. Chicago: University of Chicago Press.

Hess, F. (2005). With the Best Intentions: How Philanthropy is Reshaping K-12 Education. Cambridge. Mass: Harvard Education Press.

Noonan, K; & Rosqueta, K. (2008). "I'm not Rockefeller: 33 High Net Worth Philanthropists Discuss Their Approach to Giving". The Center for High Impact Philanthropy. University of Pennsylvania, 1-26.

Payton, R.L. (1988). Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good. New York: American Council on Education. McMillan.

Payton, R.L. & Moody, M.P. (2008). Understanding Philanthropy. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Prewitt, K. (2006). American Foundations: What Justifies Their Unique Privileges and Powers. In: Prewitt, K., Dogan, M., Heydemann, S. & Toepler, S. (Eds.), The Legitimacy of Philanthropic Foundations: United States and European Perspectives. New York: Sage.

Schervish, P.G., Havens, J.J., & O'herlihy, M.A. (2001). Agent- Animated Wealth and Philanthropy: The Dynamics of Accumulation and Allocation among High- Tech Donors. Social Welfare Research Institute. Boston College. Retrieved April 14, 2007, from: <http://www.bc.edu/research/cwp/meta-elements/pdf/hightech1.pdf>.

The 2010 Study of High Net Worth Philanthropy. The Center on Philanthropy at Indiana University.

Wolpert, J. (2006). Redistributive Effects of America's Private Foundations. In: Prewitt et al. op.cit, 123-149. New York: Sage.